

többé haza nem térhetett. Bécsben, ahol 15 évvel azelőtt nyert grófi címet, újra megvizsgálták ügyét, s a magyar történelemnek egyik legtragikusabb ítéletét terjesztették a király elé. A kiküldött bíróság nézete szerint Bethlen Miklós nem követelel el felsegértést, tehát fej- és jóságvesztésre nem ítélték. *Tekintettel azonban arra, hogy «ez a Bethlen tanult és világlátott ember, aki esetleges követelőzésével és visszaélésekre alkalmul szolgáló tanultságával a jövőben még sok bajt okozhat» fogsáslássék meg erdélyi kancellárságától, enyhe fogságban kell tartani Erdélyen kívül élte fogytáig saját költségén.* Mivel pedig ez az ítélet ellenkeznék az Erdélyben kimondott halálos ítélettel, ezt a határozatot nem kell közhírré tenni, mikor egyébként minden megtörtént, hogy ez «a nyakas nemzet félelem és rettegés által engedelmességben tartassék». Tanult, világlátott embert másutt az államügyek intézői közé emeltek volna, a sajtóságság magyar viszonyok közt Bethlen Miklóst emiatt fogságban tartották 14 éven át haláláig. Valóban nemzetünk tragédiájának egyik legszomorúbb jelenete. Ennek a szomorú fogságnak egyik kedves virága Bethlen Miklósnak az a levele, melyben lányunokája születésekor vizsgasztalásul írja fiának: Okos embernek lánya leszen először.

Míg Bethlen Miklós Erdély közéletében vívta harcait, azalatt egyik rokona, Bethlen Farkas ki akarta egészíteni Erdélynek Bethlen Jánostól írt történetét. Évtizedeken át dolgozott kedvenc témáján testvérével, Elekkel együtt. Halála után öccse, Elek nyomdát rendeztetett be keresdi kastélyában, de a kiadás munkáját Thökölyi támadása miatt ő sem végezhetette el, száz év múlva folytatta ezt Erdélynek egy másik nagy fia, Benkő József.

Az utolsó kétszáz év is számos értékes Bethlent adott a magyar nemzetnek. Az 1848-i szabadságharcban a családnak 21 felnőtt tagja vett részt. A nőtagok közt is több kiváló akadt, pl. Bethlen Kata, de a család története ebben a korban anélkül is annyira elágazik, hogy a felsorolás is sok volna. Rokonságot köt az országnak csaknem valamennyi mágnás családjával és számos nemesi, polgári családdal. Ebben az útvesztőben jó kalauzok a könyvbe célszerűen betoldott családfák.

A család vagonosságáa, tagjainak műveltsége és hazafiassága magyarázza meg azt, hogy a családtörténet

Erdély művelődéstörténetével, de politikai történetével is csaknem egyet jelent, megírására ezért alig lehetett volna alkalmasabb személyt találni Lukinich Imrénél, aki Erdély történelmének egyik legalaposabb ismerője, s emellett kellemes előadó. A tudósoknak bő útmutatást adnak a jegyzetek, — a szöveg közvetlen stílusa laikus részére is mindvégig élvezetes olvasmánnyá teszi a munkát.

Török Pál.

Magyarország művészeti emlékei. Összegyűjtötte és a szövegrészt hozzá írta: **Divald Kornél.** Bpest, 1907. A királyi magyar egyetemi nyomda kiadása. Nehezen lehetne mostanában sok olyan magyar könyvet találni, amely akár a kiállítás izléses, szinte pompázó ragyogásában, akár a tartalom pontosságának fegyelmében és jelentőségének tudománytörténeti súlyosságában vetélkedhetnék Divald Kornél most megjelent munkájával. Az ember önkéntlenül is tisztelettel közeledik e kötet felé, amelynek teljességét nemcsak a benne foglalt történeti összefoglalás teszi ki, hanem az a tudós és ihletelt mult is, amely egy élet eredményeként sugározta e könyvben *Divald Kornél* pályájának értékösszegét.

Vége itt van az a könyv, amelynek eljövételét mindenki várta. Egyetlen hibája az, hogy későn jött, mert most eszmélünk rá, hogy mi az, amink volt s amiről így, ebben a történeti távlatban és összefoglalásban alig tudtunk. A sok tapogatózás, elméleti eltévelyedés, találgató feltételek után jóleső tudományos és nemzeti megnyugvásunkra szolgál, hogy ez a könyv mert és tudott olyan szinthezist adni, amelyből biztosan kikövetkeztethetjük a magyar lelkeség ironáló kultúrönását. Mert Divald Kornél könyvének az a legfőbb ereje s egyúttal bizonyító célja, hogy kimutassa, nemcsak művészet volt Magyarországon, hanem volt itt egy magyar jeggyel minősült és kibővült művészet is, amelynek eleven, magára valló történeti sodra és iránya volt, de teljes kifejlődéshez kiteljesedni nem tudott. Nálunk is voltak izlés- és stílusközpontok, amelyekben a magyar léleknek nemcsak a művelődésbeli fogékonysága, hatásokat elevenen fölvevő rugalmassága, hanem önmagától, saját történetisége létéből és feladataiból továbbalkult teremtő ereje lüktetett. Mértékelt nemcsak ütött, hanem szabott is. A tragédiájához tar-

tozik a magyar művészi életnek, hogy sohasem volt meg számára az európai nyilvánosság, amely előlt igazolhatta volna nemcsak stílusbefogadó és fenntartó készségét, hanem elsősorban stílusgyéntető és fejlesztő tehetőségét is. Annál történelmibb súlyú a magyarságnak ez a stílusélete, mert hisz olyan ponton élt és él, ahol a legkülönbözőbb stílusok harcoltak a fennmaradásért s ahol végső elemzésben az európai és az ázsiai lélek hatásai találkoznak össze s küzdenek a kifejezésért.

Divald Kornélnak ezen a belső történeti, egyenes vonalúságon kívül, melyre ráépítette könyvét, másik érdeme: szolid megbízhatósága. Ez a könyv csupa becsületos, alázatos tisztelet a magyar művészet megnyilvánulásaival szemben. Egészen a mai napig haladó bámulatot, kritikus felkészültség, esztétikai ízlés és egyéni, közvetlen tapasztaláson alapuló megfigyelés támogatja azt a rajongó kegyeletet, amely szinte tudományos temperamentuma lesz Divald Kornél tollának. A magyar művészet történetét bizonyosan meg lehet és meg fogják írni mások is, de csak Divald Kornél eredményeinek útjelzései nyomán. Divald Kornél könyvében «a kövek beszélnek», a maguk belső, történetileg lelélt s a jövő számára kialakított hagyományéletükkel. Semmiféle erőltetett és ráfogott elmélet nem zavarja őket. Még az író stílusszándéka is háttérbe szorul mellettségük s csak a plasztikai kiemelés világosságát s élességét szolgálja rajtuk.

Külön kell kiemelni a könyv művészeti kiállítását és felszerelését. Az egyetemi nyomda remekelt. Többet, jobbat, szebbet igazán nem lehet adni. A képek egyike-másika szinte keretbe, önállóságba kívánczik.

Ez a könyv megérdemelné, hogy nemcsak díszmunka maradjon, hanem propaganda útra induljon az egész világba a magyar lélek élethez való joga és igaza mellett. Nehezen lehet elgondolni, hogy az előlt, amit ez a könyv föltár, figyelem nélkül haladna el a nyugati világ. S így talán nekünk is eggyel több okunk lesz arra, hogy jobban ragaszkodjunk multunkhoz, amely nem fizetett elfeledéssel a mi feledékenységünkért, hanem mellénk jött s azokat a köveket szólaltatta meg értünk, amelyet sírköül szántak rólunk. r. s.

Maurice Paléologue: A cár országa a nagy háborúban. (II. és III. kötet. Genius-kiadás.) A szent Oroszország

tragédiájának tetőpontját és befejezését adja M. Paléologue, Franciaország volt pétervári nagykövete, művének II. és III. kötetében. Mint 400 évvel ezelőtt Burgio pápai követ megrajzolta jelentéseiben a sírba készülő Magyarország erkölcsi és politikai hanyatlását, úgy vetíti élénk Paléologue a világtörténelem legnagyobb összeomlásának, a cári birodalom bukásának eseménykomplexumait. A szerzőnek megadott az a különös szerencse, hogy egy hatalmas állami és gazdasági gépezetnek szétbomlását s a szemtanú közvetlenségével és egy oly irányító fontosságú állás helyzeti előnyével szemlélhesse, amilyennel kevés emlékiró dicsékedhetett. Az a vérmérsékleti, világnézeti és mentalitásbeli különbség, amely az író racionális, klasszikus francia szeleme és a misztikus, romantikus orosz psziché között fennáll — épen az ellentétek objektíváló hatásánál fogva — csak növeli megfigyeléseinek élességét és ítéleteinek tárgyilagosságát.

E két kötet az 1915 június és 1917 május között lepergett eseményeket tárgyalja naplóalakban. De nemcsak a fontos és jellemző eseményeket regisztrálja, hanem a történetbölcselel pszichológiai éberségével az események hátterét és motívumait is élénk tárja. Épen az imponderabilitásnak kiemeléseben és jelentőségüknek hangsúlyozásában van a kötet legnagyobb értéke.

— *Hogyan veszítette el Oroszország a háborút a front mögött?* — ezt illusztrálja Paléologue, a diplomata, az események jellemző csoportosításával. — *Miért veszítette el a háborút és miért omlott össze a cár birodalma?* — ezt fejtegeti Paléologue, a történetbölcselel és pszichológus.

Valahogy így lehetne dióhéjba szórítani a szerző választát erre az utóbbi kérdésre: Oroszország elbukott, mert 1. az orosz autokrácia krízise egybeesett a háborúval. Ez az egyeduralmi rendszer már évtizedek óta züllőben volt, a háborúban, a nagy próba idején, pedig elérte rothadási mélypontját. Öröklött fogyatékoságai sorvasztóan hatottak a háborús ellenállás energiáira — és viszont: a háború csak kimélyítette és kirívóbbá tette a hibákat. Oroszországot — a szerző szerint — ez a belső katasztrófa tette tönkre. 2. Növelte a pusztulás iramát II. Miklós, a jólelkű, de tehetetlen és fatalista uralkodó, 3. ennek nagyravágyó, hisztériás és babonás felesége, aki misztikus hajlamait követve rászabadította a szeren-